

ТЕРМИНОЛОГИЯ СОҲАСИ ОЛДИДА ТУРГАН МУҲИМ МАСАЛАЛАР

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21287075>

Ж.Эгамбердиев

АДЧТИ

Ҳозирги глобаллашув шароитида ҳар бир давлатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти, илмий-техник салоҳияти ва маданий ривожланиши унинг миллий тилининг функционал имкониятлари билан бевосита боғлиқ экани тобора яққол намоён бўлмоқда. Чунки тил нафақат мулоқот воситаси, балки билимларни сақлаш, узатиш ва янги илмий тушунчаларни шакллантиришнинг асосий когнитив воситаси сифатида ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан қараганда, Ўзбекистонда терминология соҳасининг ривожланиши давлат тилининг илмий ва амалий салоҳиятини ошириш, унинг фан, таълим, ахборот-коммуникация технологиялари ҳамда ишлаб чиқариш соҳаларида тўлиқ ва самарали қўлланилишини таъминлашда стратегик аҳамиятга эга ҳисобланади.

Айниқса, мустақиллик йилларида ўзбек тилининг давлат тили сифатида мавқеи мустаҳкамланиши билан бир қаторда, унинг терминологик тизимини такомиллаштириш, янги илмий ва техник тушунчаларни миллий тил негизида ифодалаш масаласи долзарб вазифага айланди. Зеро, замонавий фан ва технологиялар жадал суръатлар билан ривожланаётган бир шароитда янги атамаларнинг кириб келиши табиий жараён бўлиб, бу ҳолат тилнинг ички имкониятларини доимий равишда кенгайтириб боришни талаб қилади.

Бироқ, ушбу соҳада қатор тизимли муаммолар ҳам мавжуд. Жумладан, терминларнинг стандартлашув даражаси етарли эмаслиги, турли манбаларда бир хил тушунчанинг турлича ифодаланиши, шунингдек, хорижий терминларнинг асоссиз равишда ўзлаштирилиши ёки тўғридан-тўғри қўлланилиши тилнинг ички мантиқий яхлитлигига таъсир кўрсатмоқда. Шу билан бирга, баъзи ҳолатларда миллий муқобил атамаларни яратиш жараёни тизимли илмий ёндашувга таянмасдан амалга оширилаётгани ҳам соҳанинг барқарор ривожига салбий таъсир кўрсатади.

Шу сабабли, Ўзбекистонда терминология соҳасини илмий-назарий ва амалий жиҳатдан тизимли равишда ривожлантириш, уни ягона ва барқарор стандартлар асосида тартибга солиш ҳамда халқаро тажриба ва илғор лингвистик ёндашувларни инобатга олган ҳолда миллий терминологик мактабни шакллантириш бугунги кунда энг муҳим стратегик вазифалардан бири сифатида намоён бўлмоқда. Бу жараён нафақат тилшунослик соҳасининг ички ривожига, балки мамлакатнинг илмий салоҳияти ва

интеллектуал инфратузилмасининг мустаҳкамланиши билан ҳам бевосита боғлиқдир.

Бундай ёндашув орқали терминларни яратиш, уларни экспертиза қилиш, тасдиқлаш ва амалиётга жорий этиш жараёнлари аниқ илмий меъёрлар асосида амалга оширилади. Шу билан бирга, турли соҳаларда қўлланилаётган атамалар ўртасидаги номувофиқликлар бартараф этилиб, ягона терминологик тизим шаклланиши таъминланади. Бу эса ўз навбатида илмий матнларнинг аниқлиги ва тушунарлилигини оширади.

Натижада давлат тилининг илмий ва амалий қўлланиш доираси кенгаяди, унинг нуфузи юксалади ҳамда ўзбек тили замонавий фан, техника ва инновациялар тили сифатида тўлиқ шаклланиши учун мустаҳкам асос яратилади.

Аввало, терминларнинг бир хилда қўлланмаслиги асосий муаммолардан биридир. Айрим соҳаларда, хусусан, техника, тиббиёт ва ахборот технологиялари соҳасида бир тушунча учун турли вариантдаги атамалар ишлатилмоқда. Бу эса тушунмовчиликларга ва илмий матнларда ноаниқликка олиб келади. Шу сабабли, ягона стандарт терминологияни шакллантириш зарур.

Иккинчи муҳим масала сифатида хорижий терминларнинг асоссиз ва меъёрсиз равишда кенг қўлланилиши алоҳида эътиборни талаб қилади. Глобал илмий ҳамкорликнинг кучайиши, ахборот алмашинувининг жадаллашуви ҳамда фан ва технологиялар соҳасидаги интеграция жараёнлари натижасида инглиз ва бошқа хорижий тилларга мансуб қўшлаб атамалар ўзбек тилига кириб келмоқда. Бироқ, ушбу терминларнинг муайян қисми таржима қилинмасдан, фонетик ёки график жиҳатдан мослаштирилмасдан, айнан оригинал шаклида қўлланилаётган ҳолатлар ҳам учраб турибди. Бу эса тилнинг ички қонуниятлари, лексик имкониятлари ва терминологик тизимининг табиий ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Айниқса, фан ва таълим соҳасида бундай ҳолатлар ўқув жараёнида тушунмовчиликларни келтириб чиқариши, бир хил тушунча учун бир нечта шаклдаги атамаларнинг параллел қўлланилишига сабаб бўлиши мумкин. Натижада илмий матнларда аниқлик ва бирхиллик даражаси пасаяди, бу эса коммуникация самарадорлигини камайтиради.

Шу нуқтайи назардан, ҳар бир янги илмий ёки техник тушунча учун ўзбек тилининг ички сўз яшаш имкониятларидан, морфологик ва семантик ресурсларидан самарали фойдаланган ҳолда миллий муқобил терминларни яратиш масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Бунда нафақат тилнинг софлиги, балки унинг функционал бойлиги ва замонавий фан тили сифатидаги рақобатбардошлиги ҳам таъминланади.

Учинчи масала сифатида терминология соҳасида олиб борилаётган илмий тадқиқотларнинг етарли даражада тизимлашмагани ва ягона

методологик асосга тўлиқ таянмагани қайд этилади. Ҳозирги кунда терминларни яратиш, уларни лингвистик ва мантикий жиҳатдан таҳлил қилиш, илмий асослаш, расман тасдиқлаш ҳамда амалиётга жорий этиш жараёнлари ҳар доим ҳам ўзаро узвий боғланган ва мувофиқлаштирилган тизим сифатида амалга оширилмаяпти. Бу эса терминологик фаолиятда парчаланиш, такрорланиш ва баъзан зиддиятли ёндашувларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлмоқда.

Бундай ҳолатлар, айниқса, турли соҳавий луғатлар ва терминологик манбаларда бир хил тушунчаларнинг турлича талқин қилиниши ёки стандартлаштирилмаган шаклда берилиши орқали янада яққол намоён бўлади. Натижада илмий ва таълим жараёнларида бир хилликнинг йўқолиши, терминларнинг амалиётда нотўғри қўлланилиши каби муаммолар юзага келади.

Шу боис, терминология соҳасини ривожлантиришда махсус илмий марказлар фаолиятини янада кучайтириш, соҳавий экспертлар, тилшунослар ва мутахассислар ҳамкорлигини мустаҳкамлаш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, терминларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлашнинг аниқ регламентлари ва ягона илмий мезонларини жорий этиш орқали ушбу жараённи тизимли, шаффоф ва самарали шаклда ташкил этиш имконияти яратилади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда терминология соҳасини ривожлантириш, уни тартибга солиш ва замонавий талабларга мослаштириш давлат тилининг нуфузини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Бу вазифаларни амалга ошириш эса илмий ҳамжамият, таълим муассасалари ва давлат ташкилотларининг ҳамкорлигини талаб қилади.